

DOI: 10.22084/csr.2018.14261.1360

تحلیل رویکرد یادگیری برای باهم زیستن در سیمای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی

موسی پیری^{*۱}
آرش سعداللهی^۲
حافظ صاحب یار^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۰۹

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل رویکرد یادگیری برای باهم زیستن در برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بود. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از لحاظ روش توصیفی از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل محتوای تمامی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی در سال تحصیلی ۹۶-۱۳۹۵ بوده و نمونه آماری نیز منطبق با جامعه آماری بود. ابزار پژوهش، سیاهه تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی برحسب رویکرد یادگیری برای باهم زیستن بود که برای برآورد روایی سیاهه تحلیل از روایی محتوایی استفاده شد. پایایی سیاهه تحلیل نیز از طریق روش اسکات ۹۲ درصد محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از سنجش فراوانی و روش آنتروپی شانون استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که میزان توجه به مؤلفه‌های رویکرد یادگیری برای باهم زیستن در محتوای کتاب‌های درسی از یک توزیع نرمال برخوردار نمی‌باشند به گونه‌ای که مؤلفه آموزش صلح از بیشترین میزان توجه و مؤلفه‌های آموزش سلامت، آموزش محیط‌زیست از کمترین میزان توجه برخوردار می‌باشد و به مؤلفه‌های چند فرهنگی، شهروندی، حقوق بشر توجه چندان مطلوبی نشده است؛ که نیازمند توجه و تجدیدنظر در برنامه‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم توسط مسئولان ذی‌ربط می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، دوره دوم ابتدایی، کتاب‌های مطالعات اجتماعی، یادگیری برای باهم زیستن.

۱- دانشیار گروه برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

۱. مقدمه

در گذشته نه چندان دور، می‌شد تصور کرد که نظام‌های تعلیم و تربیت بدون توجه به تنوع و گوناگونی فرهنگ‌ها و باورهای مردم دیگر سرزمین‌ها و بدون توجه به آنچه خارج از مرزهای جغرافیایی مرزهای قراردادی می‌گذرند برنامه‌ریزی کنند؛ اما امروز با از میان رفتن مرزهای قراردادی سنتی و با توجه به تأثیر تحولات یک منطقه بر دیگر مناطق جهان ناگزیر باید در امر برنامه‌ریزی آموزشی و در محیط‌های آموزشی به موضوع یادگیری برای زندگی کردن باهم در صلح و هماهنگی توجه نمود (حیکم‌زاده و همکاران، ۲۰۰۷). موضوع یادگیری برای زندگی کردن باهم توسط یونسکو^۱ و دیگر سازمان‌های بین‌المللی ذیربط مثل یونیسف^۲، به‌عنوان چتری به‌منظور اجرای طرح‌هایی برای کاهش خطر درگیری‌های مسلحانه و ترویج روش‌های غیر خشونت‌آمیز حل مشکلات فردی، ملی و بین‌المللی در نظر گرفته شده است (سینکلایر^۳، ۲۰۰۸).

یادگیری برای باهم زیستن یکی از موضوعات عمده در تعلیم و تربیت امروزه است. این نوع یادگیری برای طراحی یک فرم آموزش ضروری است که این نوع آموزش از کشمکش‌ها اجتناب می‌کند و یا آنها را به‌صورت مسالمت‌آمیز از طریق یادگیری برای زندگی کردن باهم و همچنین از طریق توسعه روحیه احترام به ارزش‌های کثرت‌گرایی و درک متقابل حل می‌کند (چریف^۴، ۲۰۰۶). در سال‌های اخیر، سازمان علمی، فرهنگی و آموزشی ملل متحد (یونسکو) با برگزاری کنفرانس‌های بین‌المللی، دیدگاه جدیدی را به آموزش قرن بیست و یکم گشوده است. این دیدگاه بر لزوم تجهیز افراد برای بهره‌مند شدن از فرصت‌های یادگیری در سراسر زندگی، هم از بعد افزایش دانش، مهارت و نگرش و هم از بعد هماهنگی با جهان پیچیده، وابسته و در حال تغییر تأکید دارد. در گزارش کمیسیون بین‌المللی آموزش برای قرن بیست و یکم با عنوان «یادگیری به گنج درون^۵» نیز چهار اصول مهم تأکید قرار گرفته است:

* یادگیری برای دانستن^۶: دستیابی به ابزار فهم؛

* یادگیری برای به‌کار بستن^۷: انجام عمل خلاقانه در محیط؛

1. Unesco
2. Unicef
3. Sinclair
4. Cherif
5. Learning the Treasure Within
6. Learning To Know
7. Learning To Do

* یادگیری برای زندگی کردن باهم: همکاری کردن با دیگر افراد در تمام فعالیت‌های انسانی؛

* یادگیری برای با هم بودن^۱: توسعه بهتر شخصیت و عمل کردن با استقلال، قضاوت و مسؤلیت شخصی (دلورز^۲، ۱۹۹۶: ۸۵).

بنابراین آموزش فقط یادگرفتن یک تخصص، یک توانایی، یک مهارت و یک دانش نیست؛ یادگیری چگونگی زیستن و چگونگی با هم‌زیستن هم هست. چون فردی که در جامعه مدرن زندگی می‌کند هویت شخصی اش را در سبک زندگی خویش متجلی می‌سازد (رسول زاده اقدام و همکاران، ۱۳۹۴). پس آموزشی که چگونگی با هم‌زیستن را که در نتیجه با هم بودن به دست می‌آید را قطع کند آموزش چندان خوبی نیست؛ بنابراین مدارس تیزهوشان روندی مخالف روند فعلی آموزش و اهداف فعلی آموزش در دنیا دارد که به سمت «باهم زیستن»^۳ پیش می‌رود.

بدین ترتیب، نهاد آموزش و پرورش و به دنبال آن برنامه‌های درسی نقش مهمی را در افزایش و انتقال سرمایه اجتماعی در جامعه ایفا می‌نمایند. رویکرد اجتماعی برنامه‌های درسی، دریچه‌ای است که به فرد در بستر و شرایط اجتماعی می‌نگرد (میلر، ۱۹۸۳ به نقل از مهر محمدی، ۱۳۹۳). لذا، مدارس می‌توانند مؤثرترین سازماندهی‌های سرمایه اجتماعی هم در داخل کلاس و هم خارج از آن باشند. زیرا سرمایه اجتماعی مانند شکل‌های دیگر سرمایه مولد است و دستیابی به برخی اهداف را که در نبودن آن، دست نیافتنی خواهد بود، امکان پذیر می‌کند (امیراحمدی، نوابخش و زنجانی، ۱۳۹۵). برای تحقق این هدف می‌بایست فعالیت‌های جدیدی در برنامه‌ریزی درسی مدارس قرار گیرد. به‌عنوان نمونه، مهارت‌های چون احترام به دیگران، اعتماد، یکدلی و مهارت‌ها گروهی مانند حل کشمکش، حل مسأله مشارکتی و تصمیم‌گیری منطقی باید به‌عنوان آموزش‌های اساسی در محتوای برنامه درسی مدارس وارد شود (ویلس، ۱۹۹۷). اندرسون بر این باور است که القای مفاهیمی نظیر احترام به اعضای خانواده، دوستان، معلمان و تقویت حس اعتماد به دیگران، صداقت و همدلی در درون روابط گروهی به همراه مهارت‌های پایان دادن به منازعه و کشمکش، آموختن سپاسگذاری از زحمات دیگران، همگی بخش کوچکی از تکوین و گسترش سرمایه اجتماعی

1. Learning To Be
2. Delors
3. ainstreamingm

و طرق همزیستی مسالمت‌آمیز با دیگران است که در دوره آموزش عمومی باید مورد توجه قرار بگیرد (اندرسون، ۲۰۰۸، ترجمه لعل علیزاده و مقدس، ۱۳۸۷).

مفاهیم و مؤلفه‌های یادگیری برای باهم زیستن در این پژوهش از کتاب «یادگیری برای زندگی کردن با هم در صلح و هماهنگی (یونسکو، ۱۹۹۸) و همچنین از مقاله یادگیری برای زندگی کردن با هم که در سال ۲۰۰۸ توسط سینکلایر منتشر شد و دیگر منابع مرتبط اقتباس شده است. این مفاهیم منحصر به جامعه‌ی خاصی نیست و از مفاهیم مشترک انسان‌ها در هزاره‌ی سوم به‌شمار می‌رود مهم‌ترین این مفاهیم عبارت‌اند از: آموزش صلح^۱، آموزش چند فرهنگی^۲، آموزش شهروندی، آموزش حقوق بشر، آموزش سلامت، آموزش محیط‌زیست.

آموزش صلح؛ آموزش برای یادگیری ایجاد عدالت به شیوه‌ی مسالمت‌آمیز و بدون خشونت، حل درگیری‌ها و اختلافات به نحو مسالمت‌آمیز، احترام متقابل، مشارکت با دیگران و احساس مسؤولیت می‌باشد (دفتر بین‌المللی تعلیم و تربیت و یونسکو، ۱۹۹۹).

آموزش شهروندی؛ ارایه فرصت‌هایی به دانش‌آموزان قلمداد می‌شود که به‌منظور تسهیل پرورش‌شان به‌عنوان انسان‌هایی فعال، متعهد، اجتماعی و سیاسی در نظر گرفته می‌شود (قلتاش و محمد جانی، ۲۰۱۱).

آموزش چند فرهنگی در پی رهاسازی کودک از محدودیت‌ها و سخت‌گیری‌هایی است که در محور قومی- نژادی وجود دارد؛ بنابراین رسالت اساسی چنین آموزشی آگاه‌سازی کودک از وجود فرهنگ‌های دیگر جوامع است (سجادی، ۱۳۸۴).

آموزش حقوق بشر؛ مجموعه‌ی حقوقی است که از افراد و گروه‌ها در برابر تجاوز دولت‌ها نسبت به حقوق شناخته شده بین‌المللی آنها حمایت می‌کند؛ بنابراین «هدف حقوق بشر حمایت از افراد و گروه‌هایی است که حقوق و آزادی‌های اساسی آنها که در اسناد بین‌المللی یا عرف بین‌المللی تضمین شده است، توسط دولت‌های آنان نقض می‌شود (مهرپور، ۱۳۷۷: ۹۱).

آموزش سلامت؛ تأمین رفاه کامل جسمی و روانی و اجتماعی نه فقط نبودن بیماری و نقص عضو (شجاعی تهرانی و فردآذر، ۱۳۸۵).

1. Peace Education
2. Multicultural Education

آموزش محیط‌زیست؛ به دنبال تعلیم شهروندی است که از محیط‌زیست بیولوژیکی و مسائل مربوط به آن مطلع بوده و مشتاق کار کردن برای اجرای راه‌حل‌ها است (زمانی مقدم و سعیدی، ۲۰۱۳).

بر اساس آنچه گفته شد، هدف اصلی مطالعه حاضر تحلیل رویکرد یادگیری برای باهم زیستن در سیمای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی است.

۲. پیشینه پژوهش

امروزه با از میان رفتن مرزهای قراردادی سنتی و با توجه به تأثیر تحولات یک منطقه بر دیگر مناطق جهان، ناگزیر باید در امر برنامه‌ریزی آموزشی و در محیط‌های آموزشی به موضوع یادگیری برای زندگی کردن باهم در صلح و هماهنگی توجه نمود. بدیهی است که اهتمام به این موضوع در جوامع مختلف از نظر قومی و فرهنگی از اهمیت بسیار بالاتری برخوردار است. به هر حال در این زمینه تجارب موفق‌تری در سایر کشورها وجود دارد. کشور تاجیکستان از جمله کشورهایی است که با همکاری یونسف برنامه‌ای را در مورد آموختن روش زندگی در کنار یکدیگر طرح‌ریزی و اجرا کرده است. هدف از اجرای این طرح کمک به کودکان تاجیکی بود که در طول جنگ داخلی در معرض خشونت قرار گرفته و دچار مشکلات رفتاری شده بودند (خبرنامه دفتر همکاری‌های علمی بین‌المللی، ۱۳۷۹).

نتایج پژوهش کاظم‌پور و همکاران (۲۰۱۲) تحت عنوان "تأثیر برنامه آموزش صلح در تربیت شهروند جهانی" نشان می‌دهد که برنامه آموزش صلح در بهبود تربیت شهروند جهانی و همچنین در افزایش دانش، توانش، نگرش شهروند جهانی فراگیران تأثیر دارد.

نتایج پژوهش قلتاش و همکاران (۲۰۱۲) نشان می‌دهد که به تربیت شهروندی پیشرفت‌گرا در مجموع در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی به میزان ۲۰/۰۴ درصد در پایه اول راهنمایی، ۲۲ درصد در پایه دوم راهنمایی، ۲۰/۱۴ درصد در پایه سوم راهنمایی توجه شده است که نشان از عدم توجه کافی و شایسته به مؤلفه‌های تربیت شهروند پیشرفت‌گرا در کتب درسی مذکور دارد.

خوشنویسان و همکاران (۲۰۱۲) در طی تحقیقی با عنوان "بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی و فارسی دوره ابتدایی و راهنمایی ایران بر مبنای مؤلفه‌های آموزش جهانی" به این نتیجه رسیدند که بالاترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی تعلیمات اجتماعی با ضریب ۰/۹۸ مربوط به آموزش چندفرهنگی و کمترین

ضریب اهمیت مربوط به آموزش رسانه و فناوری اطلاعات با ضریب ۰/۴۲ می‌باشد. در محتوای کتاب فارسی بیشترین و کمترین ضریب اهمیت با ضریب ۰/۲۱ و ۰/۸۹ مربوط به آموزش محیط‌زیست و آموزش رسانه و فناوری اطلاعات بوده است همچنین نتایج نشان می‌دهد توجه متعادل و جامعی به خرده مؤلفه‌های آموزش جهانی در محتوای کتاب‌های درسی مورد بررسی نشده است.

یافته‌های پژوهش وید (۲۰۱۱) محتوا و موادی را که برگرفته از تجارب شخصی دانش‌آموزان، سوابق فرهنگی و خانوادگی، ایده‌ها و علایق، یادگیری و سطح پیشرفت دانش‌آموزان را برای آموزش حقوق بشر مناسب‌تر دانسته‌اند و تکنیک‌های آموزشی مؤثرتری (شبه‌سازی، بازی نقش، پروژه‌های عملی، استفاده از ادبیات کودکان) را پیشنهاد کرده‌اند.

نتایج پژوهش زید سلیمان (۲۰۱۰) نشان داد با توجه به کاستی‌ها و ضعف برنامه‌ها و کتب درسی باید فهرستی از حقوق انسانی (حقوق شهروندی، حقوق اقتصادی، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی و فرهنگی) در برنامه‌ها و کتب درسی گنجانده شوند.

نتایج پژوهش عزیزی، بلندهمتان و سلطانی (۱۳۸۹) در مورد وضعیت آموزش چند فرهنگی در مراکز تربیت‌معلم سنندج نشان داد که مدرسان مراکز تربیت‌معلم در آموزش‌های خود به مفاهیم و موضوعات آموزش چند فرهنگی به صورت کم و خیلی کم تأکید می‌کنند. نتایج پژوهش جعفرثانی، یوسف‌آبادی و سیفی (۱۳۸۷) نشان داد که به مؤلفه‌های آموزش صلح، حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی به میزان کمی توجه شده است.

شیخاوندی (۱۳۸۶) در تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی و دوره راهنمایی به این نتیجه رسیدند که در طراحی و تدوین این کتاب‌ها از پرداختن به مقولات هویت و فرهنگ قومی پرهیز شده و بیشتر بر روی ویژگی‌های فردی، مردانه و شهری تأکید شده است.

صالحی عمران و همکاران (۲۰۰۹) طی پژوهشی تحت عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های جهانی‌شدن» به این نتیجه رسیدند که به هر سه مؤلفه آموزش جهانی یعنی آموزش صلح، آموزش محیط‌زیست و آموزش سلامت به یک نسبت ولی با توجه به حجم کتاب‌ها یعنی ۳۳۴۹ صفحه در حد کم پرداخته شده است و این در حالی است که هریک از خرده‌مؤلفه‌های آموزش‌های مذکور به صورت متوازن مورد توجه

قرار نگرفته است و کتب درسی نیز به یک نسبت مؤلفه‌های آموزش جهانی را تحت پوشش قرار نداده‌اند.

پژوهشی در خصوص «آموزش صلح و آموزش محیطی» توسط هریس و میسچه (۲۰۰۳) انجام گرفت. این پژوهش اشاره می‌کند که رشته‌های آموزش محیطی و آموزش صلح می‌توانند از همدیگر درباره صلح و استراتژی‌های مختلف برای صلح، آموزش ببینند. هریس ده هدف از آموزش صلح را به شرح زیر اعلام کرد: درک مهم‌ترین مفهوم صلح جهت برخورد با ترس، فراهم کردن اطلاعات لازم در مورد سیستم امنیتی، درک رفتار خشونت‌آمیز توسعه درک درون، فرهنگی، ایجاد تشخیص موقعیت در آینده، یاد دادن و آموزش صلح به‌عنوان یک روند، ارائه مفهوم صلح که شامل عدالت اجتماعی نیز می‌باشد تخمین احترام برای، زندگی و پایان خشونت. او همچنین تأکید کرد که آموزش صلح‌آمیز بایستی به هر تلاشی برای تدریس صلح وابسته باشد.

علاءالدین (۱۹۸۹) در طی مقاله‌ای با عنوان آموزش برای آگاهی جهانی بیان می‌دارد که دل‌مشغولی نسبت به آموزش جهانی در محتوای کتاب‌های درسی نمود می‌یابد، ولی مفاهیمی مانند؛ صلح بین‌المللی، اشتراک جهانی، همکاری مشترک انسان‌ها و مطالعات مربوط به سازمان‌های بین‌المللی، به هم پیوستگی مردم جهان و آگاهی در مورد فرهنگ و آداب و رسوم مردم دیگر را از مواردی برمی‌شمارد که باید در زمینه‌های مسائل جهانی مورد توجه قرار گیرد.

به این ترتیب با توجه به اهمیت پرداختن به مؤلفه‌های یادگیری برای باهم زیستن و نقش اساسی کتاب‌های درسی در انتقال این مفاهیم و نیز عواقبی که بی‌توجهی به آن‌ها می‌تواند در نسل‌های بعدی به‌همراه داشته باشد، نتایج پژوهش پیش‌رو می‌تواند برای تصمیم‌گیرندگان نهادهای فرهنگی کشور در راستای تقویت سرمایه‌های فرهنگی، ارتقای جامعه‌پذیری نوجوانان به‌عنوان شهروندان آینده و توسعه همه‌جانبه کشور، شاخصی باشد تا به بازنگری در شیوه تدوین محتوای برنامه‌های آموزشی و درسی و اتخاذ تصمیمات بهتر و مقتضی‌تر در زمینه یاد شده همت گمارند و در صورت لزوم بتوانند از ظرفیت‌های برنامه‌های درسی پنهان و فوق‌برنامه در دستیابی به اهداف فوق‌نائل آیند که این امر، مستلزم توجه به نقش دانش‌آموزان در اجتماع است. بدین‌سان، ضرورت تحقیق حاضر در بررسی جایگاه مؤلفه‌های یادگیری برای باهم زیستن در کتاب‌های درسی دوره دوم ابتدایی آشکار می‌گردد.

۳. سؤالات پژوهش

میزان توجه به «آموزش صلح» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

میزان توجه به «آموزش چند فرهنگی» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

میزان توجه به «آموزش شهروندی» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

میزان توجه به «آموزش حقوق بشر» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

میزان توجه به «آموزش محیط‌زیست» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

میزان توجه به «آموزش سلامت» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

۴. روش پژوهش

شیوه مورد استفاده در این پژوهش روش تحلیل محتوا^۱ می‌باشد از آنجایی که هدف این پژوهش مشخص کردن وضعیت کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ از منظر توجه به مؤلفه‌های یادگیری برای باهم زیستن می‌باشد، پژوهش توصیفی به حساب می‌آید. همچنین به لحاظ هدف، در زمره پژوهش‌های کاربردی و از لحاظ ماهیت داده‌های پژوهشی و ابزارهای اندازه‌گیری در دسته‌بندی کمی به شمار می‌رود تحلیل محتوا اغلب مستلزم انجام مراحل زیر است:

۱. مرحله‌ی قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)؛

۲. مرحله‌ی بررسی مواد (پیام)؛

۳. مرحله‌ی پردازش داده‌ها (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۹۵).

جامعه‌ی آماری این پژوهش کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی، شامل ۳ جلد کتاب، در سه عنوان مطالعات اجتماعی پایه چهارم، مطالعات اجتماعی پایه پنجم، مطالعات اجتماعی پایه ششم بود که توسط دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در سال ۱۳۹۵

تألیف و چاپ شده بود. برای افزایش دقت بررسی حجم نمونه آماری منطبق بر جامعه آماری بوده است. روش نمونه‌گیری هدفمند و در جهت سؤالات پژوهش بوده و کتاب‌های مطالعات اجتماعی از این جهت مورد توجه قرار گرفت که توقع طرح مسائل روز جهانی در آن وجود دارد.

در این تحقیق ابزار اساسی تحلیل محتوا، سیاهه تحلیل بود که از طریق مطالعه ادبیات تحقیق و بررسی مطالعات داخلی و خارجی انجام شده در حوزه جهانی‌شدن به‌منظور میزان توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و برای شش مؤلفه آموزش شهروندی، آموزش صلح، آموزش چند فرهنگی، آموزش شهروندی، آموزش سلامت، آموزش محیط‌زیست و آموزش حقوق بشر تنظیم شد.

۵. روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای بررسی روایی صوری و محتوایی سیاهه تحلیل، مؤلفه‌ها و شاخص‌های تدوین شده پژوهش به متخصصان فن و دو نفر از اساتید جامعه‌شناسی ارائه گردید و پس از دریافت نقطه‌نظرات ایشان، تجدیدنظرها و تغییراتی بعمل آمد و فهرست نهایی تنظیم گردید. پایایی سیاهه تحلیل نیز از طریق روش اسکات ۹۲ درصد به‌دست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از دو روش آمار توصیفی و روش آنتروپی شانون استفاده گردید. چراکه بسیاری از صاحب‌نظران عقیده دارند که با استفاده از روش آنتروپی شانون تحلیل داده‌ها، بسیار قوی‌تر و معتبرتر انجام خواهد شد (آذر، ۱۳۸۰).

۵-۱. مراحل روش آنتروپی شانون

مرحله اول: اول به‌دست آوردن ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی، به‌نجار شده، براساس فرمول زیر:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^m F_{ji}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n, j = 1, 2, \dots, m)$$

هنجار شده‌ی ماتریس فراوانی P ، فراوانی مقوله F ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخگو m

مرحله دوم: محاسبه‌ی بار اطلاعاتی هر مقوله و قرار دادن آنها در ستون‌های تعیین شده با کمک فرمول زیر:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_i \cdot l_n P_i], K = \frac{1}{l_n m}$$

هنجار شده‌ی ماتریس فراوانی P ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخگو m =
مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها ($j=1,2,\dots,n$) ضریب اهمیت هر
 یک از مقوله‌ها محاسبه می‌شود برای محاسبه‌ی ضریب اهمیت از فرمول زیر استفاده شد.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه‌ی اهمیت W_j ، بار اطلاعاتی هر مقوله E_j ، شماره مقوله j ، تعداد مقوله‌ها n

۶. یافته‌ها

در این بخش یافته‌های برآمده از تحلیل متون کتاب‌های مورد مطالعه به ترتیب سؤالات پژوهش ارائه می‌گردد.

سؤال اول: میزان توجه به «آموزش صلح» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

یافته‌های جدول (۱) نشان می‌دهد که در میان مؤلفه‌های آموزش صلح به ترتیب بیشتر به مؤلفه همکاری، احساس مسئولیت، دوست داشتن دیگران، احترام به خود و دیگران و احترام به کار دیگران پرداخته شده است و کمترین توجه به ترتیب به مؤلفه‌ی شجاعت، فداکاری، وفاداری، حس آشتی، حل مسالمت‌آمیز مشکلات، تصمیم‌گیری جمعی شده است در حالی که چنین مؤلفه‌ها و مقولاتی از موضوعات اساسی یادگیری برای با هم با زیستن می‌باشند طوری که مواجه شدن با دیگران از طریق گفتگو و مذاکره یکی از ابزارهایی است که تعلیم و تربیت در قرن بیست و یکم به آن نیازمند می‌باشد.

جدول ۱: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش صلح در مطالعات اجتماعی پایه‌های

چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

مؤلفه‌ها کتاب درسی	احترام به کار دیگران	احترام به خود و دیگران	احساس مسئولیت	حل مسالمت‌آمیز مشکلات	همکاری	تصمیم‌گیری جمعی	دوست داشتن دیگران	شجاعت	حس آشتی	وفاداری	فداکاری
مطالعات اجتماعی چهارم	۳	۴	۷	۱	۱۴	۶	۸	۰	۲	۱	۱
مطالعات اجتماعی پنجم	۲	۹	۹	۶	۱۳	۲	۹	۰	۳	۰	۰
مطالعات اجتماعی ششم	۱۱	۹	۹	۵	۲۱	۵	۶	۰	۴	۶	۴
جمع کل	۱۶	۲۲	۲۵	۱۲	۴۸	۱۳	۲۳	۰	۹	۷	۵

همین‌طور از نظر ضریب اهمیت مؤلفه‌های آموزش صلح، داده‌های جدول (۲) نیز مؤید آن است که مؤلفه‌های همکاری، احساس مسئولیت، دوست داشتن دیگران، احترام به خود و دیگران، تصمیم‌گیری جمعی، حس آشتی، احترام به کار دیگران و حل مسالمت‌آمیز مشکلات دارای بیشترین ضریب اهمیت و مؤلفه‌های وفاداری، فداکاری و شجاعت دارای کمترین اهمیت بوده‌اند. مقایسه نتایج برآمده از این دو رویکرد تحلیل در خصوص میزان تأکید برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بر مؤلفه‌های آموزش صلح با کمی تفاوت در ترتیب با اهمیت‌ترین و کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه‌های مورد مطالعه تقریباً همسو بوده و در هر دو شیوه تحلیلی بر مؤلفه‌های مشترکی به عنوان نقاط قوت و ضعف برنامه‌های درسی دوره ابتدایی در امر آموزش صلح تأکید شده است.

جدول ۲: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به شاخص‌های آموزش صلح

مؤلفه‌ها	احترام به کار دیگران	احترام به خود و دیگران	احساس مسئولیت	حل مسالمت‌آمیز مشکلات	همکاری	تصمیم‌گیری جمعی	دوست داشتن دیگران	شجاعت	حس آشتی	وفاداری	فداکاری
مطالعات اجتماعی چهارم	۰/۱۹	۰/۱۸	۰/۲۸	۰/۰۸	۰/۲۹	۰/۴۶	۰/۳۵	۰	۰/۲۲	۰/۱۴	۰/۲۰
مطالعات اجتماعی پنجم	۰/۱۳	۰/۴۱	۰/۳۶	۰/۵۰	۰/۲۷	۰/۱۵	۰/۳۹	۰	۰/۳۳	۰	۰
مطالعات اجتماعی ششم	۰/۶۹	۰/۴۱	۰/۳۶	۰/۴۲	۰/۴۴	۰/۳۸	۰/۲۶	۰	۰/۴۴	۰/۸۶	۰/۸۰
Ej	۰/۷۶	۰/۹۵	۰/۹۹	۰/۸۴	۰/۹۸	۰/۹۲	۰/۹۹	۰	۰/۹۷	۰/۳۷	۰/۴۶
Wj	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	۰	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۰۲

در همین راستا، در نمودار (۱) ملاحظه می‌گردد با توجه به تحلیل به‌عمل‌آمده از محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی می‌توان گفت که بیشترین مؤلفه‌های که از آموزش صلح در محتوای کتاب‌های مذکور مورد توجه و تأکید قرار گرفته است، به ترتیب مؤلفه‌های همکاری، احساس مسؤلیت، دوست داشتن دیگران و احترام به خود و دیگران است. در حالی که دیگر مؤلفه‌های آموزش صلح از جمله: حس آشتی، فداکاری، وفاداری، شجاعت و حل مسالمت‌آمیز مشکلات که از موضوعات اساسی برای آموزش صلح در دنیای پر از جنگ و خشونت امروزه می‌باشد، چندان مورد توجه قرار نگرفته است.

نمودار ۱: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش صلح در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

سؤال دوم: میزان توجه به «آموزش چند فرهنگی» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

داده‌های جدول (۳) نشان می‌دهد که در میان مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی دوم ابتدایی بیشترین توجه به ترتیب به مؤلفه‌های انعکاس تنوع قومی، مذهبی و محیطی و مطالعه فرهنگ دیگر مردم جهان بوده است و به مؤلفه‌های پذیرش و درک تفاوت‌های فرهنگی و احترام به تفاوت‌های فردی کمتر پرداخته شده است.

جدول ۳: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

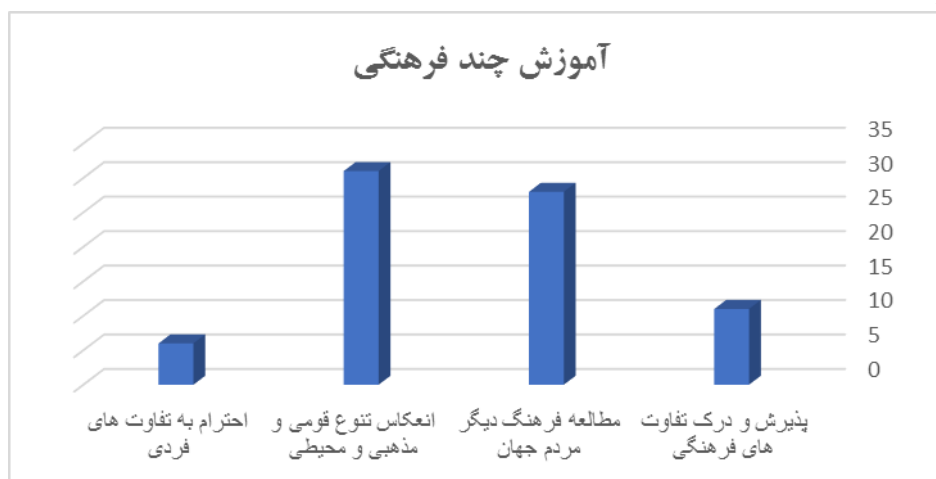
مؤلفه‌ها	تفاوت‌های فرهنگی پذیرش و درک	مطالعه فرهنگ دیگر مردم جهان	انعکاس تنوع قومی و مذهبی و محیطی	احترام به تفاوت‌های فردی
کتاب درسی				
مطالعات اجتماعی چهارم	۴	۱	۹	۲
مطالعات اجتماعی پنجم	۱	۱۴	۱۴	۲
مطالعات اجتماعی ششم	۶	۱۳	۸	۲
جمع کل	۱۱	۲۸	۳۱	۶

همین‌طور از نظر ضریب اهمیت مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی، داده‌های جدول (۴) بیانگر آن است با وجودی که مؤلفه‌های انعکاس تنوع قومی، مذهبی و محیطی و مطالعه فرهنگ دیگر مردم جهان به ترتیب از بیشترین اهمیت برخوردار بوده‌اند. نکته قابل توجه در مقایسه یافته‌های حاصل از دو شیوه‌ی تحلیل بیانگر آن است که نتایج حاصل از این دو رویکرد در ارتباط با میزان تأکید برنامه درسی دوره دوم ابتدایی بر مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی کاملاً همسو بوده و در هر دو شیوه تحلیلی بر مؤلفه‌های مشترکی به‌عنوان نقطه قوت و ضعف برنامه‌های درسی دوره ابتدایی در امر آموزش چند فرهنگی تأکید شده است.

جدول ۴: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت شاخص‌های مربوط به آموزش چند فرهنگی

مؤلفه‌ها	پذیرش و درک تفاوت‌های فرهنگی	مطالعه فرهنگ دیگر مردم جهان	قومی و مذهبی و محیطی انعکاس تنوع	تفاوت‌های فردی احترام به
مطالعات اجتماعی چهارم	۰/۳۶	۰/۰۴	۰/۲۹	۰/۳۳
مطالعات اجتماعی پنجم	۰/۰۹	۰/۵۰	۰/۴۵	۰/۳۳
مطالعات اجتماعی ششم	۰/۵۵	۰/۴۶	۰/۲۶	۰/۳۳
Ej	۰/۸۳	۰/۷۵	۰/۹۷	۱
Wj	۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۴

همچنین در نمودار (۲) ملاحظه می‌شود از میان مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی؛ مؤلفه‌های انعکاس تنوع قومی، مذهبی و محیطی و مطالعه فرهنگ دیگر کشورها بیشتر مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. البته لازم به ذکر است که در مؤلفه‌ی مطالعه فرهنگ دیگر کشورها بیشتر به زبان، وضعیت اقتصادی، شغل و وضع طبیعی کشورهای همسایه توجه شده است و در رابطه با مؤلفه‌ی تنوع قومی، مذهبی و محیطی بیشتر به تنوع محیطی ایران پرداخته شده است.

نمودار ۲: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

سؤال سوم: میزان توجه به «آموزش شهروندی» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

یافته‌های جدول (۵) نشان می‌دهد که در بین مؤلفه‌های آموزش شهروندی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی دوم ابتدایی بیشترین توجه به‌ترتیب به مؤلفه‌های داشتن روحیه قانون‌مداری و احترام به قوانین و مقررات جامعه و معرفی سازمان‌های دولتی و وظایف دولت می‌باشد و به‌ترتیب به مؤلفه‌های روحیه پرسشگری و مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌های جامعه و توجه به فعالیت‌های گروهی کمتر پرداخته شده است.

جدول ۵: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش شهروندی در مطالعات اجتماعی پایه‌های

چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

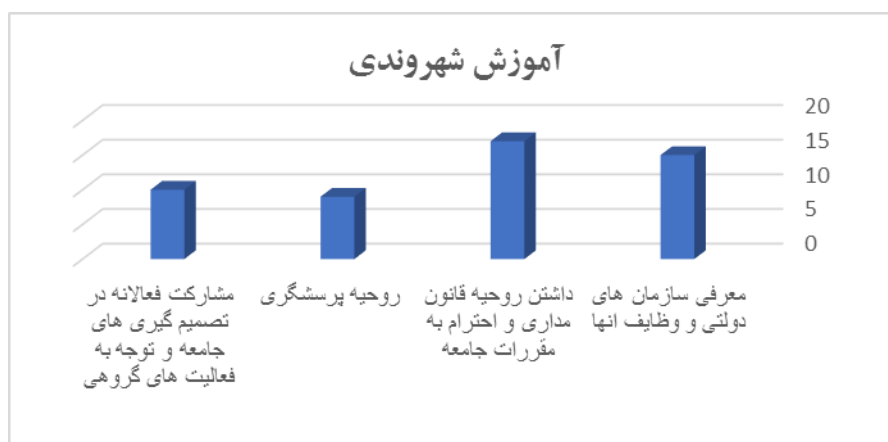
مؤلفه‌ها	معرفی سازمان‌های دولتی و وظایف دولت	قوانین و مقررات جامعه	داشتن روحیه قانون‌مداری و احترام به قوانین و مقررات جامعه	روحیه پرسشگری	مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌های جامعه و توجه به فعالیت‌های گروهی
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۷	۲	۳	۴	۴
مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی	۶	۱۳	۵	۲	۲
مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی	۲	۲	۱	۴	۴
جمع کل	۱۵	۱۷	۹	۱۰	۱۰

همین‌طور از نظر بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های آموزش شهروندی، داده‌های جدول (۶) بیانگر آن است که به‌ترتیب به مؤلفه‌های داشتن روحیه قانون‌مداری و احترام به قوانین و مقررات جامعه، معرفی سازمان‌های دولتی و وظایف دولت، مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌های جامعه و توجه به فعالیت‌های گروهی و روحیه پرسشگری از بیشترین به کمترین اهمیت برخوردارند.

جدول ۶: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت شاخص‌های مربوط به آموزش شهروندی

مؤلفه‌ها	معرفی سازمان‌های دولتی و وظایف دولت	مقررات جامعه	احترام به قوانین و داشتن روحیه قانون‌مداری و احترام به قوانین و مقررات جامعه	روحیه پرسشگری	فعالیت‌های گروهی	مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌های جامعه و توجه به فعالیت‌های گروهی
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۰/۴۷	۰/۱۲	۰/۳۳	۰/۴۰	۰/۴۰	۰/۴۰
مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی	۰/۴۰	۰/۷۶	۰/۵۶	۰/۳۰	۰/۲۰	۰/۳۰
مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی	۰/۱۳	۰/۱۲	۰/۱۱	۰/۴۰	۰/۴۰	۰/۴۰
Ej	۰/۹۰	۰/۶۵	۰/۸۵	۰/۹۶	۰/۹۶	۰/۹۶
Wj	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴

همچنین نمودار (۳) نشان می‌دهد که از میان مؤلفه‌های آموزش شهروندی؛ مؤلفه‌های داشتن روحیه قانون‌مداری و احترام به مقررات جامعه و معرفی سازمان‌های دولتی و وظایف دولت بیشتر از روحیه پرسشگری و مشارکت فعالانه در تصمیم‌گیری‌های جامعه و توجه به فعالیت‌های گروهی مورد توجه قرار گرفته است. با توجه به اطلاعات به‌دست آمده می‌توان گفت که مؤلفه‌های آموزش شهروندی دارای بیشترین میزان توجه در مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی می‌باشد.

نمودار ۳: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش شهروندی در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

سؤال چهارم: میزان توجه به «آموزش حقوق بشر» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

یافته‌های جدول (۷) بیانگر آن است که در بین مؤلفه‌های آموزش حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی دوم ابتدایی بیشترین توجه به ترتیب به مؤلفه‌های حق تفریح و استراحت، حق آموزش و پرورش، آزادی بیان و عقیده و آزادی مذهب و فکر و وجدان می‌باشد و به مؤلفه‌های منع بردگی و خرید و فروش انسان‌ها، حق ازدواج و تشکیل خانواده و حق دفاع از سلامتی کمتر توجه شده است.

جدول ۷: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش حقوق بشر در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم

و ششم ابتدایی

مؤلفه‌ها	کتاب درسی	حقوق دفاع از سلامتی	آزادی بیان و عقیده	آزادی مذهب، فکر و وجدان	حقوق آموزش و پرورش	حقوق ازدواج و تشکیل خانواده	فروش انسان‌ها	منع بردگی و خرید	حقوق تفریح و استراحت
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۲	۲	۲	۲	۰	۰	۰	۰	۴
مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی	۰	۵	۲	۲	۵	۰	۰	۰	۳
مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی	۱	۳	۴	۴	۶	۰	۰	۰	۱۱
جمع کل	۳	۱۰	۸	۸	۱۱	۰	۰	۰	۱۸

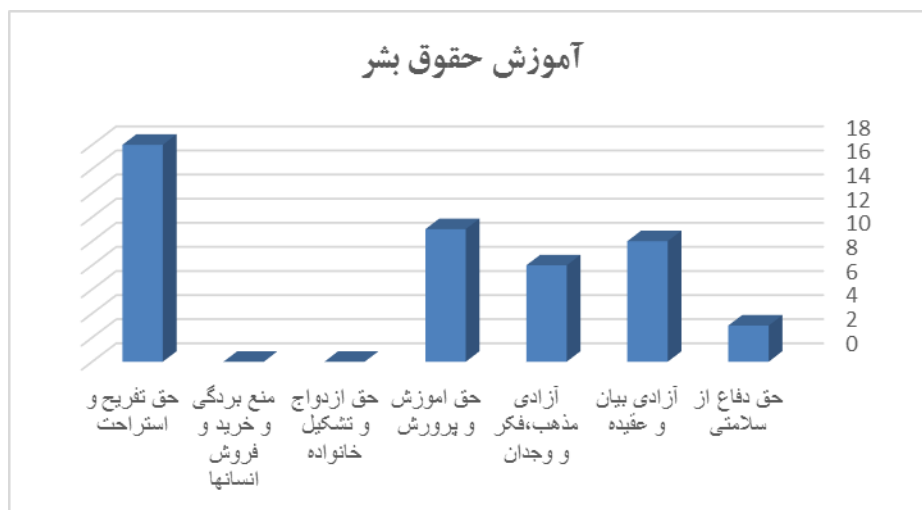
داده‌های جدول (۸) نشان می‌دهد که بیشترین میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت به ترتیب به مؤلفه‌های حقوق تفریح و استراحت، حقوق آموزش و پرورش، آزادی بیان و عقیده و آزادی مذهب و فکر و وجدان و کمترین میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت به ترتیب به مؤلفه‌های منع بردگی و خرید و فروش انسان‌ها، حقوق ازدواج و تشکیل خانواده و حقوق دفاع از سلامتی می‌باشد.

جدول ۸: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت شاخص‌های مربوط به آموزش حقوق بشر

مؤلفه‌ها	کتاب درسی	حقوق دفاع از سلامتی	آزادی بیان و عقیده	آزادی مذهب، فکر و وجدان	حقوق آموزش و پرورش	حقوق ازدواج و تشکیل خانواده	فروش انسان‌ها	منع بردگی و خرید	حقوق تفریح و استراحت
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۰/۶۷	۰/۲۰	۰/۲۵	۰/۲۵	۰	۰	۰	۰	۰/۲۰
مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی	۰	۰/۵۰	۰/۲۵	۰/۲۵	۰/۴۵	۰	۰	۰	۰/۱۷
مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی	۰/۳۳	۰/۳۰	۰/۵۰	۰/۵۰	۰/۵۵	۰	۰	۰	۰/۶۱
Ej	۰/۵۸	۰/۹۴	۰/۹۵	۰/۹۵	۰/۶۳	۰	۰	۰	۰/۸۵
Wj	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۳	۰	۰	۰	۰/۰۴

همان‌طور که نمودار (۴) نشان می‌دهد وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی دوم ابتدایی از توزیع نرمال برخوردار نبوده و بیشترین توجه به مؤلفه حقوق آموزش و پرورش و کمترین توجه به مؤلفه‌های منع

بردگی و خرید و فروش انسان‌ها، حق ازدواج و تشکیل خانواده می‌باشد. در همین راستا، توجه به سایر مؤلفه‌ها در حد متوسط بوده و نکته‌ای که این جا قابل توجه می‌باشد این است که مؤلفه حق دفاع از سلامتی و آزادی بیان و عقیده که از ضروریات یک شهروند مطلوب می‌باشد در این کتب کمتر مورد توجه و اهمیت قرار گرفته است.

نمودار ۴: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش حقوق بشر در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

سؤال پنجم: میزان توجه به «آموزش محیط‌زیست» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

یافته‌های جدول (۹) بیانگر آن است که از میان مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست بیشترین توجه به مؤلفه‌های مشکلات محیط‌زیست و لزوم حفظ محیط‌زیست و حفظ جنگل‌ها، اهمیت درختکاری و فضای سبز و کمترین توجه به ترتیب به مؤلفه‌های رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها و اهمیت حیوانات در زندگی می‌باشد.

جدول ۹: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم،

پنجم و ششم ابتدایی

مؤلفه‌ها	اهمیت حیوانات در زندگی	حیوانات و مهربانی با آنها	رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها	اهمیت درختکاری و فضای سبز	حفظ جنگل‌ها، اهمیت درختکاری	مشکلات محیطی و لزوم حفظ محیط‌زیست
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۷	۱	۱	۱۰	۱۴	
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۱	۰	۰	۸	۱۲	
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۱	۰	۰	۲	۱۰	
جمع کل	۹	۱	۱	۲۰	۳۶	

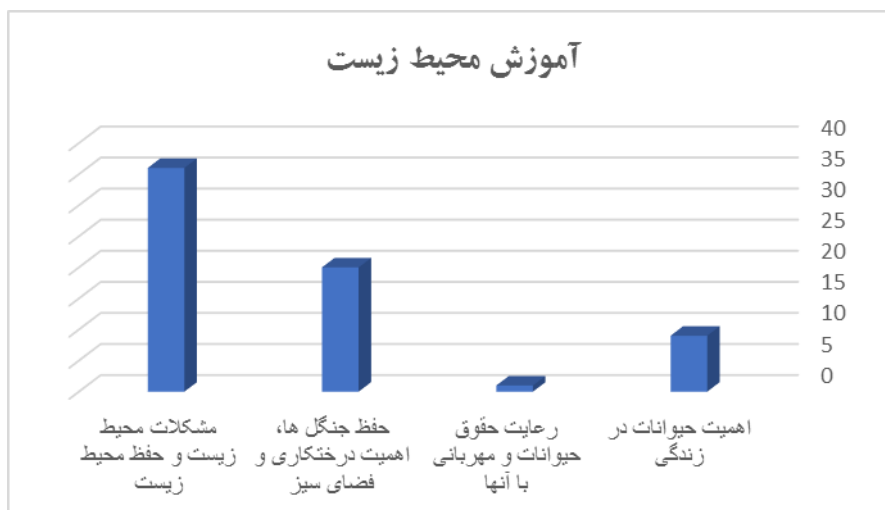
اطلاعات جدول (۱۰) نشان می‌دهد که بیشترین میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به مشکلات محیط‌زیست و لزوم حفظ محیط‌زیست به ترتیب (۰/۹۹) و (۰/۰۴) و حفظ جنگل‌ها، اهمیت درختکاری و فضای سبز به ترتیب (۰/۸۶) و (۰/۰۴) و کمترین آن مربوط به رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها (۰) و اهمیت حیوانات در زندگی به ترتیب (۰/۶۲) و (۰/۰۳) می‌باشد.

جدول ۱۰: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت شاخص‌های مربوط به آموزش محیط‌زیست

مؤلفه‌ها	اهمیت حیوانات در زندگی	رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها	حفظ جنگل‌ها، اهمیت درختکاری و فضای سبز	مشکلات محیط‌زیست و لزوم حفظ محیط‌زیست
مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی	۰/۷۸	۱/۰۰	۰/۵۰	۰/۳۹
مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی	۰/۱۱	۰	۰/۴۰	۰/۳۳
مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی	۰/۱۱	۰	۰/۱۰	۰/۲۸
Ej	۰/۶۲	۰	۰/۸۶	۰/۹۹
Wj	۰/۰۳	۰	۰/۰۴	۰/۰۴

نمودار (۵) بیانگر آن است که در میان مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست بیشترین میزان توجه به شاخص مشکلات محیط‌زیست و لزوم حفظ محیط‌زیست می‌باشد. در همین راستا، به مؤلفه‌های حفظ جنگل‌ها، اهمیت درختکاری و فضای سبز، رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها و اهمیت حیوانات در زندگی کمتر توجه و پرداخته شده است. در حالی که با توجه به اهداف دوره ابتدایی انتظار می‌رفت که حداقل به مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست تا

حد مطلوبی پرداخته شود و دانش‌آموزان هر چه بیشتر در مطالعات اجتماعی با مسائل مربوط به آموزش محیط‌زیست از جمله رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آن‌ها آشنا شوند.

نمودار ۵: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست در مطالعات اجتماعی چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

سؤال ششم: میزان توجه به «آموزش سلامت» در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی تا چه حد می‌باشد؟

یافته‌های جدول (۱۱) نشان می‌دهد که در میان مؤلفه‌های آموزش سلامت به‌ترتیب بیشتر به شاخص‌های ارتباطات سالم با دیگران و همدلی و همدردی با انسان‌ها پرداخته شده است و به مؤلفه‌های بهداشت محیط، نظافت خانه و مدرسه و کوچه و بهداشت جسمانی، نظافت شخصی و سلامت به‌طور متوسط توجه شده است.

جدول ۱۱: توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های آموزش سلامت در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

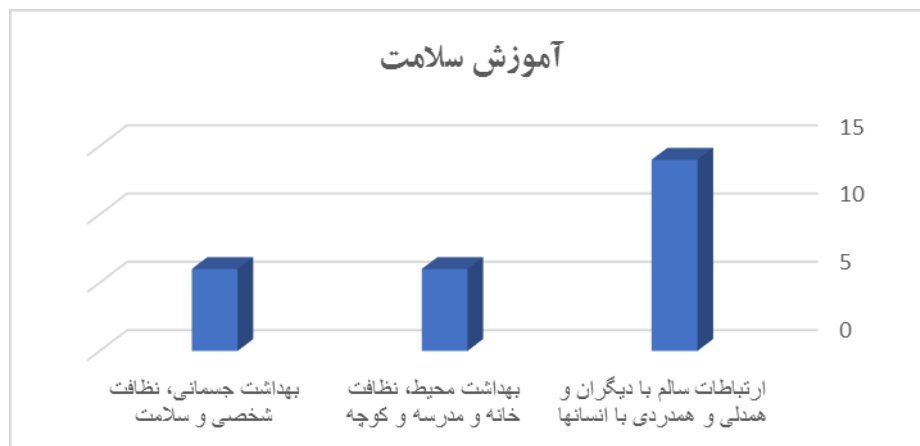
مؤلفه‌ها	کتاب درسی	پنجم ابتدایی	چهارم ابتدایی	ششم ابتدایی
ارتباطات سالم با دیگران و همدلی و همدردی با انسان‌ها	۲	۸	۲	۱۴
بهداشت محیط، نظافت خانه و مدرسه و کوچه	۱	۲	۲	۶
بهداشت جسمانی، نظافت شخصی و سلامت	۳	۱	۲	۶
جمع کل				

یافته‌های جدول (۱۲) نشان می‌دهد که در میان مؤلفه‌های آموزش سلامت بیشترین میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مربوط به هر سه شاخص بوده و هر یک از شاخص‌ها و مؤلفه‌های آموزش سلامت از ضریب اهمیت بالاتری برخوردار می‌باشند.

جدول ۱۲: داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت شاخص‌های مربوط به آموزش سلامت

نظافت شخصی و بهداشت جسمانی، سلامت	بهداشت محیط، نظافت خانه و مدرسه و کوچه	ارتباطات سالم با دیگران و همدلی و همدردی با انسان‌ها	مؤلفه‌ها
۰/۵۰	۰/۱۷	۰/۲۱	مطالعات اجتماعی چهارم ابتدایی
۰/۱۷	۰/۳۳	۰/۵۷	مطالعات اجتماعی پنجم ابتدایی
۰/۳۳	۰/۵۰	۰/۲۱	مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی
۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۸۹	Ej
۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	Wj

نمودار (۶) بیانگر آن است که در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بیشترین میزان توجه به شاخص ارتباطات سالم با دیگران، همدلی و همدردی با انسان‌ها بوده و به شاخص بهداشت محیط، نظافت خانه و مدرسه و کوچه کمتر پرداخته شده است.

نمودار ۶: وضعیت توجه به مؤلفه‌های آموزش سلامت در مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

۷. بحث و نتیجه‌گیری

هدف مقاله حاضر تحلیل رویکرد یادگیری برای باهم زیستن در سیمای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بود. نتایج حاصل در ارتباط میزان و نحوه توجه کتاب‌های درسی مورد مطالعه به مؤلفه‌ی آموزش صلح حاکی از آن است که توجه کتب مورد مطالعه به همه‌ی مؤلفه‌ها از یک توزیع نرمال برخوردار نبوده است. با وجودی که در متون درسی مورد مطالعه بیشترین تأکید بر شاخص‌های همکاری، احساس مسؤلیت، دوست داشتن دیگران، احترام به خود و دیگران و احترام به کار دیگران بوده است؛ اما توجه و تأکید کمتری بر شاخص‌های شجاعت، فداکاری، وفاداری، حس آشتی، حل مسالمت‌آمیز مشکلات، تصمیم‌گیری جمعی شده است این در حالی است که چنین مؤلفه‌ها و مقولاتی از موضوعات اساسی برای با هم زیستن می‌باشد؛ طوری که مواجهه‌شدن با دیگران از طریق گفتگو و مذاکره یکی از ابزارهایی است که تعلیم‌وتربیت در قرن بیست و یکم می‌بایست در جهت نهادینه کردن و تعمیم آن بکوشد. بر این اساس در مؤلفه‌ی احساس مسؤلیت به احساس مسؤلیت در برابر دیگران و اموال آنها و احساس مسؤلیت در برابر خانواده و در مؤلفه همکاری به همکاری‌های بشردوستانه و همکاری تیمی و در مؤلفه شجاعت به شجاعت روحی بیشتر پرداخته شده است. یافته‌ها این مقاله با نتایج پژوهش جعفرثانی، یوسف‌آبادی و سیفی (۱۳۸۷) و نتایج پژوهش جینگ لین (۲۰۰۷) همسو است. از طرف دیگر میزان توجه کتاب‌های درسی به مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی با توجه به اهمیت بیشتر این بسیاری از محققان در این زمینه معتقد هستند که چنین بی‌توجهی به برنامه‌های آموزشی چند فرهنگی ناشی از ترس سیاست‌گزاران طبقات حاکم و اکثریت به عواقب اجتماعی و سیاسی آموزش چند فرهنگی مانند برابر خواهی، تلاش در جهت دسترسی به مطالبات قومی و نژادی و تغییرات اجتماعی گروه‌های حاشیه و اقلیت‌ها می‌باشد (مازاجی، ۲۰۱۲) چنین نتایجی همچنین با پیام و هسته اصلی آموزش چند فرهنگی که در آن همه دانش‌آموزان بدون در نظر گرفتن جنسیت، طبقه اجتماعی، خصوصیات قومی، نژادی، فرهنگی و مذهبی باید دارای فرصت‌های برابر در مدرسه برای یادگیری باشند، مغایرت دارد (بانک، ۲۰۱۰).

در بین مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی بیشترین اهمیت بر روی شاخص‌های انعکاس تنوع قومی، مذهبی و محیطی و مطالعه فرهنگ دیگر مردم جهان بوده و مؤلفه‌ی پذیرش و درک تفاوت‌های فرهنگی و احترام به تفاوت‌های فردی کمترین اهمیت را به خود اختصاص

داده بودند. در مؤلفه‌ی مطالعه فرهنگ سایر کشورها بیشتر به زبان، وضعیت اشتغال، صنایع دستی، انواع شغل‌ها و وضعیت طبیعی سایر کشورها پرداخته شده بود البته لازم به ذکر است تنها کشورهای همسایه در محتوای کتاب‌ها بیان نشده بود. در این مؤلفه به آثار ادبی، نژاد و سایر مقولات مرتبط با فرهنگ سایر کشورها کمتر توجه شده است و در مؤلفه‌ی انعکاس تنوع قومی، مذهبی و محیطی بیشترین تأکید محتوای کتاب‌ها به ترتیب بر روی مذهب رسمی کشور، تنوع محیط زندگی، جاذبه‌های طبیعی و تنوع آب‌وهوا در ایران بوده و تنوع قومی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در کل نقطه‌ی توجه به آموزش چند فرهنگی در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی به مؤلفه‌ی مطالعه‌ی فرهنگ سایر کشورها نه به تمام کشورها بلکه به کشورهای همسایه و بیشتر به زبان و وضع طبیعی این کشورها اشاره شده است و در مؤلفه‌ی تنوع قومی، مذهبی و محیطی نیز بیشتر به جاذبه‌های طبیعی و تنوع آب‌وهوایی در ایران اشاره شده است. این یافته‌ها، با نتایج مطالعه عزیززی، بلندهمتان و سلطانی (۱۳۸۹) که مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی را در محتوای کتاب‌های تربیت‌معلم تحلیل کرده بودند، مطابقت دارد. بنا به نتایج مطالعه مذکور به مؤلفه‌های آموزش چند فرهنگی که شامل قومیت‌های مختلف، نژادهای مختلف، دو زبانه یا چند زبانه بودن، تفاوت‌های جنسی، آداب و رسوم اقوام مختلف ... در محتوای کتاب‌های تربیت‌معلم توجه کافی نشده است. نتایج پژوهش‌های هاشمی و همکاران (۱۳۸۹)، شیخاوندی (۱۳۸۶) و همچنین پژوهش سجادی (۱۳۸۴) مبنی بر تشویق روحیه مسالمت‌جویی در میان دانش‌آموزان و توجه به کثرت‌گرایی فرهنگی و تعلیم و تربیت مبتنی بر کثرت‌گرایی فرهنگی با نتایج پژوهش حاضر همسو است. در تبیین این یافته پژوهش می‌توان گفت در حالی که با وجود اقلیت‌های قومی و مذهبی در ایران و تنوع فرهنگی کشور و لزوم توجه بیشتر به این امر، متأسفانه شاهد آن هستیم که توجه بسیار کمی به این موضوع شده است این واقعیت حاکی از گفتمان غالب در نظام اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کشور است که بر سیاست‌ها و برنامه‌های آموزشی و درسی نظام آموزش رسمی کشور سایه انداخته است.

بخش دیگری از نتایج مربوطه به حقوق بشر با تحقیقات (زید سلیمان، ۲۰۱۰ و وید، ۲۰۱۱) بیانگر این نکته است که اکثر تحقیقات صورت گرفته، به بررسی کلی در ارتباط با حقوق بشر پرداخته‌اند و همانند پژوهش حاضر به صورت جزء به بررسی مفاهیم نپرداخته‌اند، نتایج همه‌ی تحقیقات، گویای اهمیت آموزش حقوق بشر می‌باشد. به‌عنوان مثال، زید

سلیمان (۲۰۱۰) که به بررسی اصول حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی پرداخت، به این نتیجه رسید که در کتاب‌های مذکور عدم تناسب در اصول حقوق بشر وجود داشت. در صورتی که در پژوهش حاضر، ما مؤلفه‌هایی را که می‌توان برای حقوق بشر منظور نمود را مبنای کار خود قرار دادیم و امکان افزودن مؤلفه‌های دیگر نیز وجود دارد. البته عدم تناسبی که عنوان شده به نوعی در پژوهش حاضر نیز وجود داشته است؛ و لذا نتایج حاصل از این دو پژوهش در یک راستا قرار می‌گیرند. وید (۲۰۱۱) در پژوهش خود با عنوان «آموزش حقوق بشر در مدارس ابتدایی» بود در خصوص پاسخگویی دانش‌آموزان پایه چهارم به برنامه‌ی درسی حقوق بشر با محوریت فعالیت اجتماعی و دموکراتیک؛ بیان نمود که تجربه‌های شخصی دانش‌آموزان، سطوح پیشرفت، سوابق فرهنگی و خانوادگی قویاً بر ایده‌ها، علایق و یادگیری متوالی آن‌ها در خصوص حقوق بشر تأثیرگذار است. در صورتی که هدف پژوهش حاضر میزان حضور مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی بوده است.

همچنین نتایج مقاله حاضر و نیز تحقیقات مشابه در این زمینه (ولوسو، ۱۹۹۸، جعفری، ۱۳۸۴، حاجی رشیدی، ۱۳۸۸، زارعی و همکاران، ۲۰۱۰) بیانگر این است که با وجود اهمیت آموزش حقوق بشر، هنوز توجه درخور و شایسته‌ای به این مهم صورت نگرفته، به حدی که فقط به برخی از مؤلفه‌های حقوق بشر به میزان اندک توجه شده و بعضی از مؤلفه‌ها در محتوای برنامه درسی و فعالیت‌های آموزشی در نظر گرفته نشده‌اند. این عدم توجه و ضعف در آموزش این مقوله‌ی مهم تحت تأثیر عدم نیازسنجی و بسترسازی برای آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر در مرحله تدوین سیاست‌ها، هدف‌گذاری، طراحی و تدوین محتوای برنامه‌ی درسی و نیز عدم توجه به شرایط یادگیرندگان و مدرسان در جامعه و فرهنگ حاکم و همچنین زمان پیش‌بینی‌شده برای آموزش می‌باشد و سبب گردید آن‌چنان‌که شایسته‌ی آموزش این مؤلفه‌هاست در عمل به مرحله ظهور نرسد.

بخشی دیگر از نتایج مربوط به مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست نیز بیشترین توجه را کتاب مطالعات اجتماعی سال چهارم ابتدایی دارا می‌باشد و از بین شاخص‌های مؤلفه آموزش محیط‌زیست مشکلات محیط‌زیست و لزوم حفظ محیط‌زیست بیشترین میزان توجه را در کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی دارد و در حالت کلی شاخص‌های آموزش محیط‌زیست در مطالعات اجتماعی سال ششم ابتدایی مورد غفلت قرار گرفته است لازم به ذکر است که در هر سه پایه (چهارم، پنجم، ششم) شاخص‌های رعایت حقوق

حیوانات و مهربانی با آنها و اهمیت حیوانات در زندگی به‌ندرت مورد توجه قرار گرفته است در حالی‌که با توجه به اهداف دوره ابتدایی انتظار می‌رفت که حداقل به مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست تا حد مورد قبول پرداخته شود و دانش‌آموزان هر چه بیشتر در کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با مسائل مربوط به آموزش محیط‌زیست از جمله رعایت حقوق حیوانات و مهربانی با آنها و اهمیت حیوانات در زندگی آشنا شوند.

نتایج دیگر در رابطه با مؤلفه آموزش سلامت نشان داد که بیشترین میزان توجه شاخص‌های ارتباطات سالم با دیگران و همدلی و همدردی با انسان‌ها پرداخته شده است و به زیر مؤلفه‌های بهداشت محیط، نظافت خانه و مدرسه و کوچه و بهداشت جسمانی، نظافت شخصی و سلامت به‌طور متوسط توجه شده است و از آن‌جا که طبق محققانی چون تحقیقات شنفلاک و اسپراند (۲۰۰۶) هدف از آموزش ارتقاء دانش فراگیران برای زندگی در یک جامعه جهانی و آماده شدن برای آینده‌ای مبهم و به‌دست آوردن دانش لازم برای رویارویی با پیچیدگی و ابهامات موجود می‌باشد و نیز برای نسل‌های آینده برقراری روابط سالم با دیگران ضروری است و طبق نظریه عمل نیز توجه به مسائل جهانی ضروری می‌باشد بنابراین واضح است در کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی بیشترین توجه را از بین شاخص‌های آموزش سلامت شاخص برقراری روابط سالم با دیگران دارا می‌باشد. با توجه به نتایج این پژوهش مسئولان و عوامل اجرایی آموزش و پرورش باید در برنامه‌های درسی و موضوعات کتاب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی نسبت به مؤلفه‌های آموزش سلامت و حفظ و نگهداری و اهمیت دادن به محیط‌زیست و تأثیر آن در زندگی روزمره ما انسان‌ها تجدیدنظر کنند و نسبت به احیای این امر مهم برنامه‌ریزی دقیق‌تری پیاده کنند تا دانش‌آموزان با محیط‌زیست و سلامت و بهداشت روحی و روانی بیشتر و بهتر آشنا شوند و به‌کار ببندند.

منابع

- آذر، عادل (۱۳۸۰). «بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا». *فصلنامه علمی- پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)*، ۱۱ (۳۷ و ۳۸): ۱۸-۱.
- امیر احمدی، رحمت اله؛ نوابخش، مهرداد و زنجانی، حبیب اله (۱۳۹۵). «بررسی نقش سرمایه فرهنگی - اجتماعی بر مشارکت شهروندان در نوسازی بافت‌های فرسوده شهری»، *دو فصلنامه پژوهش‌های جامعه شناسی معاصر*، ۵ (۸): ۱۴۳-۱۲۳.
- جعفری، محمود (۱۳۸۴). *ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه آزاد اسلامی مرکز، تهران، ایران.
- جعفرثانی، حسین؛ یوسف‌آبادی، محمد و سیفی، غلامعلی (۱۳۸۷). «بررسی جایگاه مؤلفه‌های جهانی‌شدن، صلح و حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی». *مجموعه مقالات هشتمین همایش انجمن مطالعات برنامه درسی*. ۲۰۱۸.
- خبرنامه‌های دفتر همکاری‌های علمی بین‌المللی (۱۳۷۹). «آموزش و پرورش در جهان»، برگزیده *خبرنامه‌های دفتر همکاری‌های علمی بین‌المللی*. شماره ۴، ۳، ۲، ۱.
- رسول‌زاده اقدام، صمد؛ عدلی‌پور، صمد؛ میر محمدتبار، سیداحمد و افشار، سیمین (۱۳۹۴). «تحلیل نقش رسانه‌های اجتماعی در گرایش به سبک زندگی نوین در بین جوانان ایرانی»، *دو فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۴ (۶): ۶۰-۳۳.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۵). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران: انتشارات سپهر.
- سجادی، سید مهدی (۱۳۸۴). «کثرت‌گرایی فرهنگی، هویت و تعلیم و تربیت»، *اندیشه‌های نوبت تربیتی*، ۱۱ (۱): ۳۸-۲۵.
- شیخاوندی، داور (۱۳۸۶). «بازتاب هویت اقوام ایرانی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمایی»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، دوره ۲۲، شماره ۳: ۱۲۰-۹۳.
- شجاعی تهرانی، حسین و فردآذر، فرید (۱۳۸۵). *اصول خدمات بهداشتی*، نشر سماط.
- عزیزی، نعمت‌الله؛ بلندهمتان، کیوان و سلطانی، مسعود (۱۳۸۹). «بررسی وضعیت آموزش چند فرهنگی در مراکز تربیت‌معلم سنندج از نظر دانشجویان»، *مجله آموزش عالی ایران*، ۳ (۱۰): ۷۸-۵۵.
- مهرپور، حسین (۱۳۷۷). *نظام بین‌المللی حقوق بشر*، چاپ اول، تهران: انتشارات اطلاعات.
- هاشمی، سید جلال؛ پاک سرشت، محمد جعفر؛ صفایی مقدم، مسعود؛ سپاسی، حسین و مهر علیزاده، یدالله (۱۳۸۹). «تعلیم و تربیت در راستای همزیستی مسالمت‌آمیز عادلانه: بررسی هدف تربیتی»، *مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز*، ۶ (۱۷): ۳-۲۶.
- Alladin, I. (1989). *Teaching for Global Awareness*. ATA Magazine.
- Banks, J. A. (2010). *Multicultural education*. In J. A. B. and C. A. M. Banks (Ed), *Multicultural education, Characteristics and goals*. Issues and perspectives (th., ed., pp.3-32.). Hoboken, NJ: Wiley.
- Cherif, M. (2006). *Learning to Live Together*. UOC Paper [Inaugural Lecture online]. Iss.3.UOC. Availableat: <www.uoc.edu/uocpapers/3/dt/eng/cherifpdf.

- Delors, J. (1996). *Learning: The Treasure Within*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Gholtash, A; Fayazbakhsh, H.; Farokhinejad, P. and Mohammadjani, S. (2012). "The rate of attention to training approach in developing citizen ship in the social sciences books at the secondary school". *Research in curriculum*. Vol. 6(33): 58-70.
- Gholtash. A. and Mohammadjani. S. (2011). "Criticism and Study of Curriculum Elements in Progressive and Conservative citizenship education approaches". *2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications*. 27-29 April, 2011 Antalya-Turkey. www.iconte.org.
- Harris, I. & Mische, P. (2003), "On the Relationship between Peace Education and Environmental Education". *The Journal of the Wisconsin Institute: A Consortium for the Study of War, Peace, and Global Cooperation*. 23(5): 145-162.
- Hakimzadeh, R., Attaran, M., Kiamanesh, A.R. (2007). "Content-analysis of the books at the secondary school based on the world issues in curriculum field". *Curriculum studies*, 5: 27-54.
- Kazempoor, E.; Khalkhali, A. and Janalipor, R. (2012). "The effect of peace education on training globalized citizenship". *New approaches in educational management*, vol. 3: 49-62.
- Khoshnevisan, F. et al. (2012). "Content-analysis of Persian and social sciences books at the elementary school and secondary school in Iran based on globalization factors. International scientific conference on education and globalization". *Tehran: National Center for Globalization Studies*.
- Mizrachi, N. (2012). "British Journal of Sociology of Education On the mismatch between multicultural education and its subjects in the field". *British Journal of Sociology of Education*, 33(2): 37-41. Doi:10.1080/01425692.2011.649831.
- Sinclair, M. (2008). *Learning to Live Together*. *Encyclopedia of Peace Education*, Teachers College, Columbia University.
- Scheunp flog, A. and Asbrand, B. (2006). "Global Education And Education for sustainability", *Enviromental Education Research*, 12(1): 33-46.
- Unesco Apnieve Source Book. (1998). *Learning To Live Together in Peace and Harmony*. Bangkok: Unesco Principal and Regional Office for Asia and Pacific.
- Velloso, A. (1998). "Peace and Human Rights Education in the Middle East: comparing Jewish and Palestinian experiences". *International Human Rights Education*, 44(4): 357-378.
- Wade, C. (2011). "Human Rights Education in The Primary School, The fourth grade students meet curriculum based on human rights and democratic social activities". *The Elementary School Journal*, 103(2): 28-41.
- Zaid Soleiman, A. (2010). "Human rights principles and the social teachings in the elementary textbooks". *International Forum of Teaching and Studies*, 6 (1): 47-59.
- Zamani Moghadam, A. and Saedi, M. (2013). "The effect of environmental education on teachers knowledge, attitude and skills (Case study: primary school teachers district 12, Tehran)". *Journal of Environmental Education & Sustainable Development*, 1(3): 19-30.